

Korenine in krila

Jochen Kelter

V 19. stoletju se je pri mnogih evropskih narodih, pogosto po stoletjih tuje nadvlade, po zaslugi vere in jezika rodila narodna zavest. Torej tudi po zaslugi literature, ki je pogosto skrivaj vzdrževala in ohranjala starodavne značilnosti, etnične posebnosti, skupno vero. Tako je bilo v nekaterih slovanskih in baltskih deželah, na Finskem, pa tudi v Kataloniji in drugih deželah, ki iz različnih vzrokov niso dosegle nacionalne suverenosti, pač pa kulturno in jezikovno avtonomijo. Lahko bi rekli, da je jezik za evropske narode naredil to, kar je za posameznike storilo razsvetljenje.

Ta jezikovna osamosvojitve pa ima tudi drugo plat, ki nam jo je 20. stoletje še predobro pokazalo: nacionalne jezike, ki jih šovinisti uporabljajo kot gumijevke, etnično barbarstvo, državni terorizem, ideologijo, podobno cestnemu valjarju. Jezik, ki je zdrsnil na raven ciničnih evfemizmov, z njim pa so padle vrednote, iz katerih se norčuje, kakor tudi sama dežela in narod, ki je te vrednote izrazil v svojem jeziku. »*Arbeit macht frei!*«: delo, ki je »osvobodilo« posameznika lastne svobode, dostojanstva in, nazadnje, življenja. V 20. stoletju je bil jezik tako zelo zlorabljen, da je južnoafriški pisatelj J. M. Coetzee v romanu *Disgrace* (London, Secker & Warburg, 1999) o svoji deželi, velja pa tudi za mnoga druga območja po svetu, zapisal: »Jezik, ki ga tako naravno uporablja [...], je zlorabljen, obrabljen, kot bi ga od znotraj

načeli termiti. Lahko se zanesemo le na enozložnice, in še to ne na vse.«

Afriška vas ali zaselek v švicarskih ali italijanskih Alpah – med zameti, v tesni dolini, zaradi slabega vremena odrezani od sveta – lahko postane prizorišče zgodovine, vse človeške tragedije. V takem okviru je zgodba – kot jo na primer pripoveduje Meinrad Inghin v noveli *Dežnikarjev pogreb* (*Be-gräbnis eines Schirmflickers*, Zürich/Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1980), po kateri je Xavier Koller posnel čudovit film *Ledeno srce* – prava literatura, če jo je mogoče razumeti tudi v afriški ali japonski vasi. Zakaj je tako? Ker je mogoče res, kot meni Sartre, da človeške narave ni, zanesljivo pa je nekaj stalnic v človeškem življenju. Oziroma v literarnem izražanju, kajti število tém iz človeškega življenja, torej literarnih, ni neomejeno. Ljubezen, oblast, bogastvo, intrige in politična zamera, trpljenje in smrt. Shakespearjeva snov. Privlačnost literarnega besedila ni le v načinu, kako jih obravnava, temveč v zmeraj novi kombinaciji teh različnih snovi v vsakokrat drugačnih kulturnozgodovinskih razmerah.

Kar zadeva kulturne razmere, poudarjam, da je bronasta doba najbrž zadnja, ko je zunaj antropoloških stalnic, na materialni osnovi, obstajala skupna evropska kultura, skupna ikonografija – kolo, sekira, bik, sonce –, izvirajoča iz primerljivega načina življenja in oblik gospodarstva. Z železno dobo se začenjajo razlike. Velike družine in plemena postanejo ljudstva, dobijo ime, ločijo se od drugih; narečja postanejo jeziki, ki jih je mogoče tudi zapisati. Patriarhalne družbe počasi

spodrivajo matriarhat. Oblikujejo se nacionalne enote, in še dolgo ima vsaka dolina orožje, da se lahko iz vojaških, gospodarskih ali ideoloških razlogov z vojaško silo brani pred sosednjo dolino.

Izravnavanje etničnih in kulturnih razlik se bo vrnilo v Evropo šele z dobo razsvetljenstva in s francosko revolucijo. Prvikrat se pojavijo prizadevanja za uveljavljanje človekovih temeljnih pravic, ki bi veljale povsod in vselej in ne le za eno dolino, za eno samo etnično skupnost. Dolgo je trajalo, preden so pravice, kakršna sta telesna nedotakljivost ali svoboda izražanja, dobile vso razsežnost in silovitost svojega pomena. Šele v 20. stoletju se je, na primer, uveljavila ideja, da naj temeljne pravice veljajo

tudi za osebe ženskega spola. Poudariti je treba, da so francoska revolucija, razsvetljenstvo in evropski humanizem zahtevali enakost individualnih, človekovih pravic, ne pravic posameznikov. Dandanes, konec 20. in na pragu 21. stoletja, se zdi, da po vsem svetu stopamo v novo bronasto dobo. Njeni simboli niso več kolo, sonce ali sekira, temveč se imenujejo Microsoft, Toshiba, borzni tečaj. Digitalni postopki omogočajo globalizacijo komunikacij, ekonomija in politika narekujejo novo izenačevanje: povsod po svetu smo prisiljeni kupovati iste izdelke. Nekakšna angleščina postaja svetovni jezik, virtualna resničnost zakriva pravo resničnost. Prebujenje bi utegnilo biti boleče.

Pojem nacionalne literature je nastal v Nemčiji v 19. stoletju. Da bi potrdili vsaj kulturno enotnost naroda, odkrijejo lastno zgodovino, Herder zbira ljudske pesmi, romantiki se posvetijo legendam in gradovom, nemštvo je prvokrat zgodovinsko potrjeno in pozitivno ovrednoteno. Približno ob istem času, namreč konec 18. in v prvi tretjini 19. stoletja, se v Nemčiji oblikuje pojem svetovne književnosti. Za Goetheja, verjetno pod vplivom antične Grčije, je to utopija: vsa velika književna dela kot last vseh narodov; literatura, ki ni za vsako ceno navezana na nacionalne značilnosti, temveč se sklicuje na individualnost, ki ne poudarja tistega, kar ločuje, temveč tisto, kar povezuje. Šele sredi stoletja se pojem nacionalne literature sprevrže v togo ideologijo: za romantike si nacionalna in svetovna književnost še ne nasprotujeta. Tako pojmovanje, ki so ga vojne 20. stoletja pripeljale do absurda, ima še nekaj zapoznelih in prikritih pristašev. Dandanes svetovna književnost ni več utopija, temveč je resničnost. *Na zahodu nič novega*, bestseller nemškega pisatelja Ericha Marie Remarquea, se dogaja v Franciji, *Cuaderno de Sarajevo – Sarajevski dnevnik*, eksperimentalni roman oziroma roman esej Španca Juana Goytisola, v Bosni.

Kako je s tem dandanes? Čista regionalna literatura, literarna folklor se razkriva skozi svoje simbole, skozi svoje referenčne podatke, ki zelo hitro povzročijo težave z razumevanjem. Folklor ni razumljiva brez posebnih pojasnil ali pa jo razumejo samo domačini. To jo razlikuje od umetnosti. Narečna poezija ima vsekakor svoj

čar, privlačnost prepoznavnega, toda pogosto je navezana na oralno podajanje in je razumljiva samo za geografsko zelo omejeno območje. Nacionalna literatura, epsko pripovedništvo, ki naj bi pomagalo razumeti zgodovino in kolektivno identiteto nekega naroda, še vedno obstaja – spomnim se, na primer, nemškega avtorja Martina Walserja. Toda zame je ta literatura, ne glede na uspeh, ki ga ima pri občinstvu nekoč imenovanem meščansko izobraženstvo, preživela in zastarela.

Potrebna nam je svetovna književnost. Vrnimo se k romanu *Disgrace* J. M. Coetzeja, ki sem ga omenil na začetku: knjiga sicer opisuje južnoafriško družbo po apartheidu, mogoče pa jo je brati tudi kot prisposodbo problemov, s kakršnimi se srečujejo ljudje na Balkanu po vojnah v devetdesetih. Prav tako sem prepričan, da je mogoče Novi Sad iz romanov Srba Aleksandra Tišme brez težav prestaviti v Capetown, kot prisposodbo domovine in nedomovine, kot kraj individualne in kolektivne usode. Morebiti mi boste oporekli, češ da ni literatura zato nič manj ujeta, nič manj zaprta v nacionalni jezik ali jezik regije, v katerem je napisana z vsemi zgodovinskimi konotacijami in vplivi kulturnega okolja. Nedvomno. Lahko pa prestavi svet, kot sem dejal v začetku, v afriško, švicarsko ali japonsko vas, če obravnava človeško bivanje nasploh in se ne omejuje na posebnosti ene same doline.

Lahko stori še več. Ujeta v svoje slovnične, sintaktične in kulturne sponse lahko potuje na tuje. Prizorišče francoske poezije je lahko New York,

prizorišče italijanskih romanov pa Jutrovo. Literatura lahko v lastno kulturo prinese drug svet. Hölderlin je v nemško literaturo in v ves nemško govoreči svet prinesel grško metriko, z njo pa drugačen način čustvovanja in izražanja, medtem ko sta Schlegel in Tieck svoje prevode Shakespearja vlila v kalup klasične nemščine ter jih prilagodila navadam in ustaljenim pravilom 19. stoletja. Tako sta spremenila Shakespearja v nekakšnega nemškega klasika 19. stoletja ter izgubila veliko moči njegovega pesniškega izraza, ki je zelo daleč od klasične umirjenosti. Vendar pa literatura drug jezik, drugo kulturo lahko prenese v lastni jezik. Tako se Hölderlinov jezik, literature in z njimi kulture med seboj prepletajo. Medtem ko so zaradi globalizacije, kot jo imenujejo naši politiki in ekonomisti, kulture prezrte, oskrunjene, prikrajšane.

Rekel sem, da potrebujemo svetovno književnost. Literaturo vsega sveta, za bralke in bralce tega sveta. Literaturo, ki ne bo poskušala utrjevati ideologijo ali povečevati kakšen narod. Toda ali sploh potrebujemo literaturo? Bolj ko kulture postajajo kupljive, bolj ko se zapirajo pred nadčutnim svetom, pred vsem, kar ni materialno bogatenje, bolj ko usmerjajo domišljijo v puhle in eksplicitne podobe, toliko bolj smo sredi hrupnega okolja, poceni prisposodob, ničvrednih informacij prisiljeni povzdigniti besedo, trmasto ponavljati, da nas literatura in poezija povezuje z življenjem, ki je povezano s smrtjo, da smo mrtvi, če dopustimo, da v nas umre šaman, ki šteje zvezde, se sprehaja po kontinentih in meri nebeško luč. Najpomembnejše je, da obvladamo svoj pogled na svet, v literaturi, ki svet obnavlja, če ga v resnici ne ustvarja.

